

mgr Joachim Popek

Ród Tyszkiewiczów z Weryni w XIX wieku (1802-1894)

STRESZCZENIE

Zakres tematyczny niniejszej pracy obejmuje życie i działalność rodziny Tyszkiewiczów z Weryni, linii wywodzącej się z kasztelańskiego odgałęzienia, któremu dał początek Stanisław Antoni Tyszkiewicz (około 1727-1801). Założycielem odnogi osiadłej w Kolbuszowej i Weryni był Jerzy Tyszkiewicz (1768-1831), a wiedli ją dalej jego synowie, Wincenty i Jerzy. W związku z tym, przedmiotem opisywanych wydarzeń jest życie rodzinne rodu, a także aktywność społeczno-gospodarcza i polityczna. Zakres chronologiczny obejmuje czasy XIX wieku, jednak dla właściwego wyartykułowania poszczególnych wątków znajdują się również informacje z końca XVIII wieku. Do ukazania pełnego obrazu życia i działań rodu w XIX wieku konieczne było także nakreślenie dalszych losów rodziny, już na początku XX wieku. Zasięg terytorialny rozprawy obejmuje zagadnienia, odnoszące się w głównej mierze do dóbr kolbuszowskich i weryńskich, jako dawnego majątku książąt Lubomirskich. Niemniej jednak w pracy znajdują się również informacje, dotyczące majątków związanych pośrednio lub czasowo z opisywaną linią rodu, między innymi Upita, Oczeretna, Jazowsko i Cmolos.

W związku z powyższym główny cel i przedmiot badań został ukierunkowany na niezbadaną dotychczas tematykę dotyczącą życia samej rodziny, jak również stanu i funkcjonowania majątku, stosunków społecznych zachodzących między dworem a wsią, a także wydarzeń politycznych, obejmujących kwestie narodowowyzwoleńcze i jej aktywność w strukturach samorządowych, wynikających z autonomii galicyjskiej, w których zaistnieli wybrani przedstawiciele rodu. Znaczenie wyników badań zaprezentowanych w rozprawie ma charakter przede wszystkim poznawczy dla społeczności lokalnych, żyjących w granicach dawnych dóbr, jak również całego kraju i emigracji polskiej, bowiem rola, jaką odegrał szczególnie Wincenty Tyszkiewicz wpływała na losy między innymi Powstania Listopadowego i życie Polonii belgijskiej. Ukazane badania wpływają również na poszerzenie stanu wiedzy nad historią ziemiaństwa galicyjskiego, a także obrazu dziewiętnastowiecznej arystokracji pod względem trybu życia, polityki gospodarczej, stosunków z warstwą włościańską; również aktywności na innych polach i poglądów politycznych. Ponadto, praca wnosi usystematyzowane informacje, mające znaczenie dla instytucji i organizacji samorządowych i oświatowych, w tym dla Uniwersytetu Rzeszowskiego, bowiem

w pałacu Tyszkiewiczów w Weryni mieści się Pozawydziałowy Zamiejskowy Instytut Biotechnologii Stosowanej i Nauk Podstawowych.

Niniejsza rozprawa powstała głównie w oparciu o źródła archiwalne, których zebranie, opracowanie i krytyka wymagały dużego wysiłku i zastosowania odpowiedniej metodologii. Podczas pisania pracy najczęściej stosowa była bezpośrednia i pośrednia metoda ustalania faktów, głównie na podstawie rękopiśmiennych źródeł historycznych. Z powyższym zabiegiem korespondowała metoda indukcyjna, pozwalająca określać zaistniałe fakty i twierdzenia bezpośrednio w oparciu o źródła. W pracy wyraźnie widoczna jest też metoda analityczna, poprzez bogate cytowania głównie rękopiśmiennych tekstów źródłowych. W kwestiach gospodarczych pomocna okazała się również metoda porównawcza, dzięki której można było odnieść się do zjawisk zachodzących w różnych okresach historycznych i wyjaśnić przyczyny zachodzących zmian. Stan i funkcjonowanie majątku ukazano wykorzystując metodę statystyczną, co potwierdzają liczne tabele i dane liczbowe w nich zawarte. Ponadto, w oparciu o systematykę kartograficzną (mapy z końca XVIII i XIX wieku) ukazano główne skupiska folwarczne, a także zmiany terytorialne posiadanego majątku Tyszkiewiczów w XIX wieku.

Głównym problemem podczas gromadzenia materiałów źródłowych do pracy był brak zachowanego archiwum rodzinnego i dworskiego, a także fakt, że zasoby dostępne w archiwach, bibliotekach polskich i ukraińskich nie posiadają usystematyzowanych zespołów lub fondów, jak w przypadku rodziny Dzieduszyckich, Lubomirskich, Czartoryskich, czy Jędrzejowiczów. Innymi słowy, rozproszenie dokumentacji wymagało szerokiej kwerendy krajowej i zagranicznej, na którą składała się również kwerenda krytyczna. Podczas kilkuletnich badań w ukraińskich archiwach, niewątpliwie pomocne okazały się przewodniki archiwalne, w tym autorstwa Anny Krochmal, opracowane pod redakcją Krzysztofa Ślusarka i Diany Pel'c (Діани Пельц). Paroletnia kwerenda archiwalna i biblioteczna pozwoliła zgromadzić bogate źródła archiwalne, a także traktowane pomocniczo mniej liczne źródła drukowane, ponadto pamiętniki, wspomnienia i prasa, natomiast funkcję uzupełniającą i porównawczą stanowiły różnorodne opracowania. Ukazując dzieje rodu Tyszkiewiczów począwszy od czasów średniowiecznych pomocne okazały się wyniki badań T. Wasilewskiego, H. Lulewicza, W. Dworzaczka, M. Liedke, a także genealogie i herbarze szlacheckie, między innymi T. Żychlińskiego, K. Niesieckiego, J. S. Dunina-Borkowskiego, J. Ostrowskiego, B. Paprockiego i F. Piekosińskiego. Kwestie życia rodzinnego, jak również społeczno-gospodarcze ukazano w oparciu o rękopiśmienne źródła archiwalne, pochodzące z Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie. Niezwykle ważne w tym względzie okazały się

fondy 134 (Zbiór akt dotyczących majątków szlacheckich), 149 (Sąd Szlachecki we Lwowie) i 165 (Komitet Krajowy we Lwowie), obrazujące legitymację szlachecką i potwierdzenie tytułu hrabiowskiego w Galicji (Tyszkiewiczów i rodzin skoligaconych), konflikty w rodzinie na tle majątkowym w pierwszych dekadach XIX wieku, a także sytuację po śmierci Jerzego Tyszkiewicza w 1831 roku. W przypadku zagadnień społeczno-gospodarczych nieocenione były fondy 19 (Metryka Józefińska), 146 (Namiestnictwo Galicyjskie), 159 (Galicyjska Prokuratura Skarbowa we Lwowie), 166 (Tabula Krajowa), gdzie w oparciu o katastry gruntowe, fasje podatkowe, sprawy parafialne, wyroki komisji indemnizacyjnych i dokumentację serwitutową przedstawiono obrazu majątku Tyszkiewiczów pod względem terytorialnym, jak również funkcjonowania i złożonych stosunków z ludnością wiejską. W odniesieniu do kwestii politycznych i oświatowych pomocne okazały się fondy 152 (Sąd Krajowy we Lwowie) i 178 (Rada Szkolna Krajowa), obrazujące wydarzenia takie, jak organizacja oddziałów partyzanckich Józefa Zaliwskiego i powstania w 1846 roku, a także organizację szkolnictwa w dobrach Tyszkiewiczów w drugiej połowie XIX wieku.

Wartościowy materiał źródłowy w pracy pochodzi również z Lwowskiej Naukowej Biblioteki im. Wasyla Stefanyka. Pod względem genealogicznym i życia rodzinno-majątkowego szczególnie cenne okazały się zasoby w tamtejszym dziale Ossolineum, to jest fondy 4 (Rękopisy Biblioteki Baworowskich), 141 (Zbiór Aleksandra Czołowskiego) i 144 (Teki Antoniego Schneidra), zawierające kontrakty, pełnomocnictwa, cesje i ustępstwa.

Podobnie było w przypadku archiwów i jednostek polskich, a główny materiał źródłowy pochodzi z Archiwum Narodowego w Krakowie (Archiwum Adama Bogusza i operaty uwłaszczeniowe), Archiwum Państwowego w Rzeszowie (Akta Miasta Kolbuszowej, dokumentacja Sądu Obwodowego w Rzeszowie i Państwowego Biura Notarialnego w Rzeszowie), Archiwum Państwowego w Przemyślu (Archiwum Geodezyjne, Akta notariusza Józefa Lityńskiego z Kolbuszowej), Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (Zbiór Aleksandra Czołowskiego), Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (Inwentarze różnych miast i wsi, m.in. Kolbuszowej), Sądu Rejonowego w Rzeszowie (Księgi Tabularne). Uzupełniającą dokumentację rękopiśmienną, użytą w różnych częściach pracy stanowiły zasoby Biblioteki Kórnickiej (Teki Dworzaczka), Biblioteki Jagiellońskiej (korespondencja), Biblioteki PAN i PAU w Krakowie (korespondencja), Archiwum Państwowego w Lublinie (Akta Rządu Gubernialnego Lubelskiego), Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie (Teki emigrantów), Archiwum Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej (pamiętniki Felicji Tyszkiewiczowej, Księga uchwał kolbuszowskiej Rady Powiatowej) i Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (rodowody studentów, egzaminy doktorskie).

Ważną rolę, szczególnie w kwestiach gospodarczych i ludnościowych spełniały również źródła drukowane w formie szematyzmów galicyjskich i kościelnych diecezji tarnowskiej, a także skorowidzów i statystycznych wykazów majątków tabularnych. Pomocne okazały się również między innymi *Księgi sądowe wiejskie klucza jazowskiego* i *Maurycyego Kraińskiego Rejestry materiałów do historii zniesienia stosunku poddańczego w Galicji*. W pracy wykorzystano także źródła drukowane, odnoszące się do działalności politycznej wybranych przedstawicieli rodu, między innymi *Akta Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu*, *Dyaryusz sejmowy z r. 1830-1831*, *Spółeczeństwo polskie i próby wznowienia walki zbrojnej w 1833 roku* i *Listy emigracyjne Joachima Lelewela*.

Ponadto, koniecznym uzupełnieniem były pamiętniki między innymi Tadeusza Chamskiego, Ludwika Grzymały-Jabłonowskiego, Aleksandra Jełowickiego, Seweryna Goszczyńskiego, Michała Budzyńskiego, Jacentego Grabowieckiego i rodziny Reyów z Przecławia, a także polskie i zagraniczne informacje prasowe z „Kuriera Warszawskiego”, „Kuriera Rzeszowskiego”, „Dziennika Poznańskiego”, „Dziennika Polskiego”, „Nowej Reformy”, „Die-Pressé” i „Posel z Prahy”. Rozprawę uzupełniają także materiały kartograficzne w postaci zdjęcia wojskowego Galicji Friedricha von Miega z końca XVIII wieku, II austriackiego zdjęcia wojskowego, Carla von Kummersberga z 1855 roku i rzuty katastralne z 1850 i 1853 roku oraz fotografie przedstawiające poszczególnych członków rodu, pieczęcie rodzinne i majątkowe.

Niniejsza praca składa się z trzech podstawowych rozdziałów, podzielonych na podrozdziały. Każda część zachowuje strukturę chronologiczną w zobrazowaniu poszczególnych zagadnień, ujętych na sposób problemowy. Rozdział pierwszy, zawierający pięć podrozdziałów rozpoczyna się od genealogicznego wyprowadzenia drzewa rodu Tyszkiewiczów, obejmuje hrabiowską tytulaturę, herb i dewizę rodową. Dalsza część stanowi początek zasadniczych rozważań, wskazując jak doszło do przejęcia dóbr kolbuszowskich i przeniesienia siedziby z zaboru rosyjskiego do Galicji, a także obrazuje przyczyny trudności rodzinnych i finansowych, z jakimi borykało się młode małżeństwo Jerzego i Łucji Tyszkiewiczów. Dużo uwagi poświęcono sylwetkom ich dzieci, charakteryzując ich życie rodzinne i działalność w pierwszej połowie XIX wieku. Niemniej jednak najszerzej odniesiono się do postaci Wincentego i Jerzego, ponieważ najbliżej związani byli z majątkiem kolbuszowskim i weryńskim, a także ważnymi wydarzeniami mającymi tam miejsce. Pod względem chronologicznym kolejny okres w życiu rodu otwiera podział majątku kolbuszowskiego po śmierci Jerzego w 1831 roku i odpowiada na pytanie, dlaczego część rodzeństwa nie zdecydowała się zostać w Galicji i sprzedała swoje prawa majątkowe Konstantemu Ruckiemu i jego córkom. Kolejne podrozdziały odnoszą się przede wszystkim do Jerzego i Felicji i obejmują okres powstań

narodowych, których życie wiązało się z tytułową Werynią. Podejmowana charakterystyka ukazuje również okoliczności wychowania ich jedyne go syna Zdzisława, a także jaki mieli wpływ rodzice na jego dalsze życie, co opisuje kolejny podrozdział. Odnaleźć można w nim również informacje na temat przyczyn unieważnienia małżeństwa Zdzisława z Gabriellą z Mierów, problemów zdrowotnych hrabiego, które ostatecznie doprowadziły go do śmierci w 1894 roku oraz okoliczności unieważnienia jego testamentu, przekazującego cały majątek potomkowi Wincentego Tyszkiewicza – Jerzemu Marii. Rozdział zamykają rozważania ukazujące, jak wyglądało życie rodu Tyszkiewiczów po śmierci Zdzisława, zdominowane przez kilkanaście lat przez ojca Jerzego – Janusza. W krótkiej charakterystyce ujęto również życie Jerzego Marii, przyczyny doprowadzenia majątku rodowego do ruiny oraz okoliczności, w jakich został zatrzymany i wywieziony przez komunistów na Sybir.

Najobszerniejszy, drugi rozdział składa się z czterech części charakteryzujących dobra kolbuszowskie i weryńskie, jako podstawę pozycji materialnej i społecznej rodu. W pierwszym podrozdziale została przedstawiona wielkość i rozmieszczenie majątku, a także okoliczności, w jakich dochodziło do zmian terytorialnych, aż do czasu przejęcia dóbr kolbuszowskich i weryński przez Tyszkiewiczów oraz w późniejszym czasie do końca XIX wieku. Większość danych liczbowych (ujętych w tabelach), obrazujących powierzchnię majątku i struktury użytków rolnych została podana w starych jednostkach, to jest w systemie morgi dolnoaustriackiej. Scharakteryzowano również zaplecze materialne majątku poprzez opis dworskich budynków w pierwszej połowie XIX wieku i zabudowań, przynoszących bezpośredni zysk w różnych okresach czasu. Zestawienia tabelaryczne dopełniają mapy, w szczególności Carla von Kummersberga z 1855 roku, na której naniesiono warstwy przedstawiające strukturę przestrzenną dóbr Tyszkiewiczów. Dalsza część pracy odnosi się do organizacji majątku i przeglądu form zarządzania. Podrozdział charakteryzuje trzy kolejne okresy funkcjonowania majątku. Pierwszy z nich (1802-1832) wskazuje, jak wyglądały przychody (w formie renty odrobkowej, pieniężnej, w naturaliach i dzierżaw) i wydatki (podatki, wysiewy, meszne, dziesięcina i pomoc ubogim). Podobną charakterystykę przeprowadzono w przypadku kolejnych dwóch okresów (1832-1862 i 1862-1894), z uwzględnieniem świadczeń pańszczyźnianych do 1848 roku oraz dzierżaw ciał tabularnych (obszar dworski w drugiej połowie XIX wieku), prawa wyszynku i propinacji oraz pojedynczych parcel rolnych, bieżących zobowiązań finansowych i pożyczek. W dalszej kolejności odniesiono się do reformy uwłaszczeniowej i zniesienia pańszczyzny w dobrach Tyszkiewiczów w 1848 roku i rozlicznych tego konsekwencji. Wskazano, jak wyglądały przemiany gospodarcze w ma-

jątku hrabiów, a także płaszczyzny i powody konfliktów między dworem a ludnością włościańską. Rozdział kończy charakterystyka ludności poddańczej żyjącej w dobrach Tyszkiewiczów i jej relacje z dworem. Na podstawie dostępnych źródeł zobrazowano dalej, jak wyglądały przeobrażenia ludnościowe w dobrach kolbuszowskich i weryńskich od 1808 do 1900 roku. Opisano również, jak wyglądały stosunki z ludnością chłopską i z jakich powodów sprawa serwitutów odgrywała w nich kluczową rolę.

Ostatnia część pracy została poświęcona działalności politycznej wybranych przedstawicieli rodu. Pierwszy z dwóch podrozdziałów charakteryzuje aktywność i zaangażowanie niepodległościowe dwóch braci, Wincentego i Jerzego. Ukazane wydarzenia odpowiadają na pytanie, jaką rolę odegrali bracia w powstaniu listopadowym, organizacji partyzantki Zaliwskiego, powstaniu i rabacji w 1846 roku, a także życiu polonii w Dreźnie, Lipsku i Brukseli. Scharakteryzowana działalność braci ukazuje, jaki wpływ miało ich zaangażowanie na wydarzenia, w których brali udział. Druga część rozdziału odnosi się do aktywności Zdzisława na płaszczyźnie samorządowej, poselskiej, oświatowej i – w niewielkim stopniu – społecznej. Przedstawiony udział hrabiego w życiu politycznym Galicji w kolbuszowskiej Radzie Powiatowej, lwowskim Sejmie Krajowym i wiedeńskiej Radzie Państwa pokazuje jakie cele i dążenia przyświecały mu podczas wypełniania mandatów poselskich, a także wpływ jego działań na sytuację społeczno-ekonomiczną różnych warstw społecznych z perspektywy lokalnej i całej Galicji.